

Het einde van de natiestaat?

► *Guido Eekhaut*

De natiestaat is een politiek en sociaal model dat, op symbolisch niveau tenminste, ontstond ter gelegenheid van het verdrag van Westfalen in 1648 aan het einde van de Dertigjarige Oorlog. Daarmee, met dit verdrag, werd de feitelijke autoriteit van staten over hun grondgebied en bevolking bevestigd. Nadien werd het model onder andere door Bismarck in de loop van de negentiende eeuw ontwikkeld en manifesteerde het zich definitief tijdens de oorlogen aan het einde van de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw.

Het aanvankelijke doel van de natiestaat was soevereiniteit. Zij beweegt zich immers rond de idee dat haar inwoners een onderscheidbare cultuur bezitten waarvan de eigenschappen onvervreemdbaar en identificeerbaar zijn, en dat zij niet zomaar de aanduiding is van een specifieke geografische locatie. Zij vond onder andere haar legitimatie in haar succes om het lot van haar burgers in materiële zin te verbeteren. Daarnaast loste zij ook grotendeels de tegenstellingen op tussen de rol van die burgers als zelfstandige politieke en sociale agenten, enerzijds, en het volbrengen van een collectieve lotsbestemming, anderzijds. De Westerse natiestaten ontwikkelden zich vanaf de achttiende eeuw erg snel, niet alleen dankzij de wetenschappelijke en technologische evolutie maar ook vanwege hun economische en koloniale successen.

Voornaamste reden voor haar bestaan was haar ideale rol bij het ontwikkelen van een welvaartsstaat ten behoeve van een zo groot mogelijk aantal van haar burgers, ook al stond oorspronkelijk,

en vaak nog tot aan het begin van de twintigste eeuw, het unieke belang van haar hogere burgerij en de gevestigde macht voorop. In de loop van de twintigste eeuw ontstonden er vervolgens in hoofdzaak drie soorten rivaliserende ideologieën, die elk op een andere manier dit universele welvaartsideaal probeerden te bereiken: het fascisme, het communisme en de liberale democratie. Die twintigste eeuw kan aldus gezien worden als een lange oorlog tussen deze ideologieën om de suprematie van hun gedachtegoed en de praktische uitvoering daarvan.

Francis Fukuyama was één van de historici die meende dat de ideologische geschiedenis ten einde was, eens deze oorlog na de val van het communisme in het voordeel van de liberale democratie beslist werd. De legitimatie van dit einde kan nu evenwel grotendeels in twijfel getrokken worden, omdat de liberale democratie – eens haar suprematie bevestigd – zelf haar primaire doelstellingen begon te wijzigen. Waar ze voordien welvaart voor een zo groot mogelijk aantal burgers op het oog had, richtte ze zich na het verdwijnen van de laatste ideologische tegenstrever op het experimenteren met en het bestendigen van omstandigheden waarin deze burgers hun inherente mogelijkheden het beste kunnen ontwikkelen, met het verwerven van een persoonlijk rijkdom als doel.

Daardoor laat de liberale democratie grotendeels de geplogenheden van de welvaartsstaat achter zich en keert ze gedeeltelijk terug naar de heerschappij van een gevestigde burgerlijke klasse, omdat ze in eerste instantie alleen maar oog heeft

voor déze burgers die hun creativiteit, inventiviteit en andere al dan niet intellectuele mogelijkheden in de eerste plaats ten dienste van zichzelf stellen, en pas via deze omweg van de gemeenschap.

Aldus worden de welvaartsstaat en de natiestaat een 'marktstaat', die breekt met het ideaal van welvaart voor allen en zich richt op het herverdelen van welvaart naar verdienste. Er ontstaat daarbij als het ware een 'markt' voor goedpresterende burgers. Daardoor evolueert welvaart – en welzijn – niet meer als een automatisch recht van die burgers, maar tot iets wat aanhoudend moet verdiend worden. Deze trend is het beste merkbaar in de Verenigde Staten en in Groot-Brittannië, waar een echte meritocratie ontstaat. Dit houdt onder andere in dat zoveel mogelijk burgers gebruik moeten maken van wat de marktsituatie hen te bieden heeft, met uitsluiting van diegenen die daar niet de talenten of kennis voor hebben. Aldus ontstaat een nieuwe onderklasse die zich in toenemende mate tevreden moet stellen met 'hamburgerjobs'.

De Amerikaanse politicoloog Philip Bobbitt – hoogleraar in grondwettelijk recht en voormalig presidentieel politiek raadgever – maakt in zijn boek *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History* een onderscheid tussen drie hedendaagse strekkingen in de ontwikkeling van marktstaten.

Eerst, zo verduidelijkt hij, is er het Japanse of 'mercantiele' model, dat – zonder veel succes, oordeelt hij – vasthoudt aan een alliantie tussen de staat en de nationale bedrijven, aan interventies aan de kant van het kapitaal (maar niet aan die van de arbeid), aan protectionisme en een sterke culturele identiteit. De wereldorde waarin dit model dominant wordt, noemt Bobbitt de 'tuin': politieke gemeenschappen vormen complexe, discrete en lokale netwerken die zich bijna uitsluitend met hun eigen problematiek bezighouden. Elke staat legt daarbij de nadruk op zelfverdediging, nationalisme en haar recht om een nucleair wapenpark te onderhouden.

Vervolgens onderkent hij het Berlijnse/Europese of 'manageriële' model, dat bereid is sociale zekerheden aan haar burgers te bieden teneinde de scherpe kanten van de marktdruk af te ronden. Dit model erkent regionale machtsblokken maar zet zich af tegen bewegingsvrijheid tussen deze blokken. De overheid van haar kant moet toege-

staan worden bedrijven in nood te redden. Deze wereld is die van het 'park' – een soort van ideologisch Disneyland –, met strikt afgebakende zones voor minderheden en een goedgeregelde interne politieke en sociale keuken. Hij is binnen de staatsgrens economisch en sociaal gezond maar wereldwijd een mogelijke haard van conflicten tussen de grote politieke actoren of tussen handelsblokken.

Tenslotte is er het Amerikaanse of 'market-mitigating' model (waarschijnlijk dominant in de toekomst, meent Bobbitt), dat probeert het onderscheid tussen het welzijn van individuen en van de – internationale – gemeenschap te minimaliseren, terwijl het haar burgers wereldwijde ontwikkelingsmogelijkheden biedt. Dit model houdt niet van regelgeving, interventies en herverdeling. Dit is het 'weide'-model: een uniek politiek ecosysteem onder voogdij van de VS, waar alles kan groeien wat maar compatibel is met de noodwendigheden van de wereldwijde economische inspiratie en marktplaats.

Voor Bobbitt – die overigens geneigd is de rol van China en van een eventueel specifiek Chinees model over het hoofd te zien – komt het grootste gevaar vanuit een combinatie van factoren waarbij niet de grotere staten in elkaars vaarwater terecht komen, maar waar verscheidene van deze modellen een parallel maar conflictueus bestaan leiden. In een dergelijke situatie zijn regionale conflicten geen bedreiging voor de wereldvrede, wél de oorlogen tussen opkomende ideologische modellen die we niet kunnen voorzien, een soort van geactualiseerd postkapitalistisch Huntington-model dus.

Daarmee is tegelijk afgerekend met de notie, dat de globale economie en de opkomst van transnationale economische spelers – zoals multinationals – het einde van de natiestaat als politiek systeem zouden inleiden. Weliswaar wijzigt inhoud en vorm van deze natiestaten zich voortdurend – welk model ook de bovenhand zou halen – maar blijven zij aanwezig als beslissende spelers op de wereldwijde markt. Er bestaat immers, daar zijn politieke experts het schijnbaar over eens, geen denkbaar alternatief voor de natiestaat of de marktstaat als een laboratorium en vergaarkab voor politieke eenheid en actie.

Het postkapitalisme kan dan ook de natiestaat niet in vraag stellen. Het kan zich slechts afvragen welk specifiek staatsmodel in de toekomst zal opbloeien. Bobbitt legt er trouwens de nadruk op dat het netwerk van Osama bin Laden evengoed een nieuwe staatsvorm is, een virtuele en flexibele staat weliswaar, maar met zijn eigen sociale, militaire en ideologische voorzieningen, die duidelijk zeer reële politieke en sociale standpunten te verdedigen heeft en daarbij een aanzienlijke invloed waarmaakt op het wereldgebeuren – méér zelfs dan menige ouderwetse natiestaat.

Daarmee is echter niet alles gezegd over de toekomstige rol van de staat. Want in die staat leven burgers die de dragers zijn van onvervreembare rechten, rechten welke zij in toenemende mate gewaarborgd willen zien door een overkoepelende organisatie die deze rechten erkent, ontwikkelt maar ook garandeert. Het lijkt er zelfs sterk op dat de rechten van de abstracte staat – indien deze al zouden bestaan – komen te vervallen ten voordele van individuele rechten. Zó dat staten zich eigenlijk de rol toebedeeld zien van politieke machines die zo ongeveer uitsluitend de wisselwerking van individuele rechten regelen. Staten worden dus mediators van rechten, veeleer dan dat zij de territoriale, etnische of nationalistische oorsprong van deze rechten zelf zijn. David Runciman spreekt, in een recent essay in de *London Review of Books*, in dit opzicht van *governance*, waarbij wetten, regels, reglementen, verslagen, afspraken, verantwoordelijkheden opgelegd en bijgehouden worden door de staat, in haar mediërende rol.

Een dergelijke rolwijziging vraagt om een andere soort van politiek, waarbij mediatie een groter gewicht krijgt dan ooit voordien en waarbij macht zich verzamelt bij diegenen – al dan niet politici – die de rechten van burgers kunnen waarborgen. Politici zijn daarbij gewaarschuwd: zij zullen niet langer meer kunnen spreken in naam van een gemeenschap of een ideologie of zelfs een staat, tenzij zij opkomen voor specifiek afgebakende rechten van burgers of groepen burgers. Zij zullen daarentegen in toenemende mate op persoonlijke basis ageren, waarbij de persoonlijkheidscultus die duidelijk in de Westerse democratieën aan het ontstaan is – maar die deze geërfd hebben van autocratische régimes – ten top wordt gedreven. Kiezers zullen meer dan ooit stemmen

op personen, niet op partijen, ideologische projecten of politieke programma's.

Hierdoor dreigt echter een politieke structuur te ontstaan die niet meer in staat is macht te genereren of in focus te brengen, enerzijds door een overmaat aan complexiteit in de meervoudige menselijke betrekkingen en belangen, anderzijds vanwege de persoonlijkheidscultus die zonder reëel politiek programma is. Daardoor dreigt de politieke praktijk ongewapend te staan tegenover de economische en de religieus-ideologische machten.

*

Hoezeer ook het verhaal van de globalisatie in vele kringen succes lijkt te hebben, toch zijn er historici die de werkelijkheid daarvan in twijfel trekken. Niet dat wereldwijde economische machten niet zouden bestaan, en dat de opmars van een dergelijke systeem een schim zou zijn, wel integendeel. De stelling echter dat natiestaten daardoor zouden verdwijnen, of dat daarmee de tegenstellingen tussen deze staten en hun typische belangen zouden weggegomd worden, lijkt weinig evident. En dus is ook de suprematie van multinationale bedrijven niet zo evident monopolistisch als doorgaans wordt gedacht.

Wat is dan wel de realiteit? Meer dan ooit voordien strijden een aantal grote natiestaten om een suprematie binnen de context van een internationaal systeem dat duidelijk gebrek heeft aan juridische, ideologische, religieuze eenheid. Dat is de stelling die Amerikaanse academicus John Mearsheimer verdedigt in zijn boek *The Tragedy of Great Power Politics*. Hij verwerpt de idee dat internationale politiek neigt naar een evenwicht tussen de macht en de belangen van de grote politieke spelers, omdat elk van deze laatste slechts uit is op overleven. Dit kan slechts ten koste van de belangen van anderen gaan. Wat gold in het verleden, is nog steeds zo.

Natiestaten kunnen immers nooit de garantie bezitten dat andere natiestaten niet tot het uitbouwen van een militair of economisch overwicht in staat zijn, en zien zich daarom voortdurend verplicht aan hun eigen suprematie te sleutelen. Daarom wil de VS een antiraketenschield, niet

omdat het nog steeds de Russische kernmacht vreest, maar omdat andere al dan niet regionale machten in staat kunnen zijn raketten met kernkoppen te lanceren tegen Amerika. Deze natiestaten dienen overigens niet alleen naar het huidige machtsevenwicht te kijken, maar naar dat wat zich één of twee decennia later kan voordoen.

De natiestaten die zich alsoz ontwikkelen doen dat binnen een context die radicaal dreigt te verschillen van die uit de vorige eeuw. Virtuele staatsstructuren – denken we opnieuw aan Osama – krijgen de bovenhand over reële, maar hebben daarom niet minder macht. Macht wordt als dusdanig volledig gemediatiseerd, waardoor niet alleen de openbare machtsdragers maar ook de media de richting en inhoud van die macht bepalen. Zij moeten die macht delen met wie de economische realiteit bepaalt, en dat wordt niet altijd gedaan door legitieme organisaties. Als we de geruchten mogen geloven, is de militaire interventie van VS-troepen in Afghanistan gedeeltelijk indien niet helemaal ingegeven door de radicale daling van de opiumproductie in dit land ten tijde van de Taliban¹. Afghanistan zou een van de grootste opiumproducerende landen ter wereld zijn, waarvan de productie uiteindelijk in Europa en de VS wordt verhandeld, een economische activiteit die net zo onethisch als profitabel is, maar een doorn in het oog van de streng-islamitische Taliban. Een gerucht, meer niet.

Tot aan het begin van de twintigste eeuw slaagden de grote naties erin een coherente interne structuur te bewaren, die echter vergezeld ging van een uiterst concurrentieel buitenlands beleid gebaseerd op imperialisme en kolonialisme, wat uiteindelijk tot de Eerste Wereldoorlog leidde. Vandaag, een eeuw later, is de situatie omgekeerd: sterkere samenwerking tussen staten onderling maar grotere interne spanningen die in een aantal gevallen leiden of kunnen leiden tot het opdelen van staten in regionale machten. Dit maakt de internationale politiek complexer, omdat natiestaten niet langer meer de unieke vertegenwoordigers

zijn van socio-economische belangen van hun burgers.

De stelling, dat grote watermassa's effectieve grenzen stellen aan de invloedssfeer van natiestaten, blijft geldig, ook vandaag. Weliswaar strekt de militaire macht van de Verenigde Staten zich uit over een groot deel van deze planeet, maar dit gebeurt slechts in samenspraak en vaak in samenwerking met andere sterke natiestaten, en even vaak ten koste van grote financiële en militaire inspanningen. Het unieke van de VS is echter, dat haar territoriale positie noch haar lokale hegemonie nooit bedreigd werd in heel haar geschiedenis, wat haar politici en inwoners een specifieke visie op de wereldpolitiek geeft die niet noodzakelijk overeenstemt met de realiteit.

*Meer dan ooit voordien
strijden een aantal grote
natiestaten om een
suprematie binnen de context
van een internationaal
systeem dat duidelijk gebrek
heeft aan juridische,
ideologische, religieuze
eenheid.*

Vanuit haar positie kon de VS bijna uitsluitend optreden als wat Mearsheimer in zijn boek een 'offshore balancer' noemt: een externe macht die vanuit een geïsoleerde positie andere conflicten, op andere continenten, kan beïnvloeden. Dat geeft haar een specifieke machtspositie, die echter ook zijn beperkingen kent: zo is de invloed van de VS op andere continenten veeleer diplomatisch dan factueel, gezien zij van al deze continenten – inclusief Latijns-Amerika – gescheiden is door watermassa's (de uiterst smalle en onherbergzame landbrug tussen Noord- en Latijns-Amerika telt in deze niet).

Reeds zo'n twee decennia geleden werd het einde van de traditionele natiestaat voorspeld, omdat de rol ervan leek overgenomen te worden door andere soort organisaties, in het bijzonder door de grote, multinationale private bedrijven. Dergelijke bedrijven namen de sociale structuren over die vroeger door natiestaten verzekerd werden. Daardoor ontstaan nieuwe relaties tussen burgers en natiestaten, want de loyaliteit van deze burgers gaat uit noodzaak meer naar hun private werkgevers dan naar de natiestaat op wiens grondgebied ze toevallig geboren werden of waar ze leven. Het gaat daarbij niet alleen om trouw in een abstracte betekenis, maar om de verplichtingen die burgers

doorgaans dienen te vertonen ten overstaan van hun sociale groep. Belastingen, bijvoorbeeld.

*

Natiestaten hebben burgers. De klassieke opmaak van deze natiestaten veronderstelde een democratisch of pseudo-democratisch complex van instellingen die de macht binnen de natiestaten vertegenwoordigden en deze haar eigenheid maar ook haar legitimatie gaven. Dit complex werd ondersteund door een ideologie: marxisme, fascisme, liberalisme. Onze huidige politieke elite heeft in de voorbije decennia grotendeels afgerekend met deze situatie: zij is een elite van managers geworden, niet meer van ideologen. Zij zijn inderdaad niet meer begaan met ideologie en de theorie van het politieke bedrijf, maar met de administratie en bureaucratie van het staatsbestuur. Een crisis wordt op organisatorische wijze opgelost, waarbij het belang van de heersende economische machten de uitkomst bepalen. De strijd gaat om macht en invloed, niet om theorie of ideologische beschouwingen. Daarom is er steeds minder onderscheid tussen de grote partijen, des te minder wanneer ze zich gewend hebben aan het uitoefenen van de macht. Ik denk hier specifiek aan de Amerikaanse situatie, terwijl Europa slechts een korte tijdspanne achterop blijft.

En de burger? Heeft die bij de evaluatie van het politieke bedrijf de een of andere ideologie op het oog? Zeker niet. De grote politieke ismen uit het verleden zijn tussen de plooiën van de geschiedenis verdwenen. De burger stemt op verdienste en praktisch programma, maar des te meer op een individu en (soms) vanuit zijn eigen persoonlijke frustraties. De opkomst en groei van extreem rechts in Europa kan op die manier verklaard worden.

Het politieke ideaal van de democratie is misschien een illusie, waaraan we verslaafd waren in de decennia toen we ons een democratie konden dromen. Die verslaving is evenwel niet uniek: anderen waren verslaafd aan andere ideologische systemen, waarin zij even hardnekkig geloofden. Het tijdperk van die verslaving lijkt voorbij: we omarmen de management-capaciteiten van vooraanstaande politici en hun technocratische aanhangers ter wille van hun retoriek en hun plannen, niet omdat ze de een of andere ideologie aanhangen. Op die manier verschuift ook onze verslaving naar een ander terrein, dat van de economie. Het democratische model van voorgaande

generaties wordt in onze collectieve verbeelding terzijde geschoven door dat van de wereldwijde markteconomie.

Het onderscheid tussen politieke en economische systemen is kunstmatig en historisch. Ze staan vandaag op hetzelfde niveau. Het marxisme was overigens beide. Politiek en economie lopen al een hele tijd in elkaar over, vandaag blijkt dat de economie het evenwicht in haar voordeel heeft verstoord. Burgers hoeven niet langer meer op politici te stemmen, maar op bedrijfsleiders die zich met de samenleving bezighouden. Het zijn de technocraten van de openbare besturen, die dezelfde economische en bedrijfskundige premissen hanteren als hun collega's in het private bedrijfsleven. Maar door te kiezen voor managers wordt de burger teruggevoerd tot het feodale tijdperk, wordt hij bijna zo goed als een lijfeigene van de manager, wiens belangen (en die van de aandeelhouder) hij nu reeds dient in het bedrijf waar hij werkt.

We leven aldus in een feodale corporatistische samenleving waar de democratie slechts voor de schijn bestaat. Daardoor wordt de burger bevrijd van de verplichtingen om actief deel te nemen aan het politieke besluitvormingsproces. Hij kan rustig achterover gaan zitten en meedrijven met de stroom der gebeurtenissen. De beslissingen worden in zijn plaats genomen door corporatistische politieke managers (waarmee natuurlijk niet alle politici geïdentificeerd mogen worden). Deze zijn evenwel niet geneigd de premissen van de welvaartsstaat in ere te houden. Hun doelstellingen liggen elders: bij de verrijking van hun bloedgenoten, de leden van de economische elite – het Amerikaanse samenlevingsmodel dus. Het sociale element is daaraan ondergeschikt. De burger staat daarbij aan de zijlijn en is een toeschouwer.

Het gevaar schuilt niet in de bureaucratisering van de overheid – die al een paar eeuwen bestaat – maar in het feit dat de managementklasse die overheid overneemt. Deze klasse, die zelf geen meerwaarde creëert doch slechts de voorwaarden voor het creëren van meerwaarde schept, draagt slechts verantwoordelijkheid ten overstaan van de elite. Daardoor leidt deze evolutie naar een nieuwe feodaliteit, die enerzijds al zichtbaar is in het bedrijfsleven, anderzijds sterk komt opduiken in het politieke bedrijf. Indien de VS de voorlopers zijn van deze evolutie, weten we wat ons te wachten staat. Wie een decennium geleden voorspelde dat de natiestaat zou verdwijnen ten gunste van de

multinationals, krijgt dus niet helemaal ongelijk: de natiestaat gaat over in een management-staat, die op de premissen van winst en waardeschepping voor de 'aandeelhouders' gebaseerd is, niet op het scheppen van welvaart voor de grootst mogelijke groep burgers.

Bibliografie

Philip Bobbitt. *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*. Allen Lane, London, 2002.

Peter Gowan. A Calculus of Power. In: *New Left Review* n° 16, Juli-Augustus 2002.

John J. Mearsheimer. *The Tragedy of Great Power Politics*. W.W.Norton, New York, 2002.

Michel Onfray. *Politique du Rebelle; Traité de résistance et d'insoumission*. Grasset, Paris, 1997.

David Runciman. The Garden, the Park and the Meadow. In: *London Review of Books* vol. 24 n° 11, 6 juni 2002.

John Ralston Saul. *The Unconscious Civilization*. Penguin Books, London, 1997.

NOTEN

1. "An estimated 7,606 hectares of opium poppy was cultivated in Afghanistan during the 2001 season. This represents a reduction in total poppy arear of 91% compared to last year's estimate of 82,172 Ha... The reductions are clearly the result of the implementation of the opium poppy ban." United Nations International Drug Control Programme (UNDCP): *Afghanistan, Annual Opium Poppy Survey 2001*, Islamabad. Zie ook: Centre for Research on Globalisation, *Hidden Agenda behind the 'War on Terrorism'*; Michel Chossudovsky, 20 mei 2002.